

Валентин Гешев (София, България)

РАННОНОВОБЪЛГАРСКАТА ПАДЕЖНА СИСТЕМА

Под падежна система разбирам набора от падежни подкатегории, т.е. от конкретни падежи в дадена езикова структура и техните взаимодействия откъм значение и/или функция в рамките на морфо-синтаксиса. Развоят на конкретните облици на падежните окончания в случая е от второстепенно значение, въпреки че сам по себе си е достатъчно сериозен въпрос на морфологията и изобщо на материалната структура на езиковия знак.

1. През втората половина на XX в. се създава традиция историята на българската падежна система да се представя като „упадък“ или „отпадане“ („отмиране“) на отделните падежи¹. Въпросното отпадане според тая представа започва още в старобългарската епоха и се развива по-нататък лавинообразно. Не се предлага виждане за отделни диахронни състояния на падежната система, с което тя всъщност не се и разглежда като система. Единствените системни отношения, за които се споменава, са някои „синонимни“ употреби на синтактични конструкции, а също и противопоставянето „покой–посока“. Абсолютната хронология, доколкото изобщо става дума за нея, се коментира с твърде общи и недоказани (или недоказуеми) твърдения като: „Смята се, че приблизително в началото на XIV в. местният падеж вече е бил отпаднал от падежната система на българския език“².

2. Пръв представя системно виждане върху историята на българските падежи Г. Герджиков. Според него до края на XIV в. българската падежна система е с шест клетки (без да се брой звателният падеж), а ранноновобългарската съответно с три клетки: именителен, винителен и дателен падеж³. По принцип Г. Герджиков се интересува от падежите най-вече в духа

¹ Така е например у Ив. Харалампиев, срв. И в а н о в а - М и р ч е в а, Д., Ив. Х а р а л а м п и е в. История на българския език. В. Търново–Варна, 1999, 174–191. В самите заглавия тук четем: „Отпадане на творителния и местния падеж“, „Отпадане на родителния падеж“, „Отпадане на дателния падеж“.

² Пак там, с. 185.

³ Вж. Г е р д ж и к о в, Г. Развоят към аналитизъм и стратификацията на граматическата система. С., 1984 (машинопис), с. 332, 418.

на едно схематизирано структуралистко описание на инвариантните им значения, но трябва да се подчертае, че колкото повече се вглеждаме в конкретните български текстове от различни епохи, толкова повече емпирични потвърждения на абстрахирания от него модел можем да намерим.

3. Ранноновобългарската падежна система, доколкото е част от цялостния развой на граматичната категория падеж в българския език, има своя предистория, за която свидетелстват някои светски и делови среднобългарски и преходни среднобългарско-ранноновобългарски текстове, нови по жанр и по стил, с иновационна езикова структура. Някои от тях ще бъдат коментирани в по-нататъшното изложение. Различни варианти на, условно казано, същинско ранноновобългарско езиково състояние ни разкриват добре известни текстове, които обаче са чак от XVII в. и за които също ще стане дума.

4.1. Към средата на XIV в. в късносредновековна България се появяват преводи на светска книжнина, чийто език отразява два различни стилистични регистъра на тогавашния български език. По-тържественният от тях е засвидетелстван в превода на Манасиевата хроника, а по-развлекателният⁴ – в езика на Троянската повест и на Александрията. (Александрията е запазена главно в по-късни безюсови преписи, в които има отделни страници и пасажи на среднобългарски правопис с носовки. Езикът ѝ е много близък до този на Троянската повест, която пък от своя страна е запазена – вмъкната в текста на Манасиевата хроника – в препис (или оригинал?) от края на първата половина на XIV в.) Преводът на Манасиевата хроника е поетичен (в своеобразна изоколна, мерена реч)⁵, изключително богат лексикално, с традиционен синтаксис на сложното изречение, с повече причастни конструкции, с по-традиционни местоименни форми. Преводът на Троянската повест е прозаичен, жив, изпълнен с диалози между действащите лица – предимно членове на царски семейства, пълководци, жреци, богове. Синтаксисът на сложното изречение в него е иновационен, отличава се с лекота, подобна на лекотата на синтаксиса на записваните в по-ново време фолклорни жанрове – в него са редки (особено в диалогичната реч) причастните конструкции, във връзка с което са налице и немалко иновационни местоименни форми. Главно с примери от Троянската повест Б. Цонев илюстрира среднобългарски езикови нововъведения като новите глаголни форми *смь, см, е, смь, смь, цъж, цъж, цъш, цъш, цъш*, нов начин на степенуване на прилагателни и наречия (*повбогатъ, подовъръ, поскоро*), нови местоименни форми като *когы, когыто, кынто, когыто, оногози, този, тнези, тонзи*⁶. Иначе езикът на двата текста – тържествено поетичната Манасиева хроника и развлекателно прозаичната и диалогична Троянска повест – е почти еднакъв в правописно-фонетично и морфологично отношение. В него няма „разпадане на падежната система“, но

⁴ „Развлекателен“ тук се употребява в смисъл на „нетържествен, неофициален, забавен, присъщ на езика на развлекателната литература“.

⁵ Срв. преценката на Ив. Буюклиев за стилистичните и езикови особености на текста и: Хрониката на Константин Манаси – зората на българската епика. Предговор, превод и коментар Ив. Буюклиев. Исторически бележки Ив. Божилов. С., 1992, 6–8, 29, 31–32.

⁶ Цонев, Б. История на българския език. А. Обща част. Б. Специална част. Т. 2. С., 1934 (1984). 449–450.

са налице иновационни падежни окончания като в посочените от А. Боасен форми *кѣтрѣкѣ, градѣкѣ, дарѣкѣ, поповѣ, врагѣкѣ, градѣкѣ, градѣкѣ, вѣкѣкѣ, домовѣкѣ, стѣкѣкѣ, образѣкѣ*⁷. Същите иновационни окончания са нещо обикновено в различни съвременни славянски езици – при същите падежи и същия клас съществителни (например *-ove* в сръбски и хърватски, *-ov* в руски, *-oh* и *-mi* в словашки).

През XIV в. и в Западна Европа, и във Византия светската литература се пише на съвременен език, близък до говоримия. В частност, що се отнася до Византия, езикът на светската литература е с морфо-синтаксис – включително и падежни употреби – коренно различен от морфо-синтаксиса на класицизирания език на сериозните словесни жанрове⁸. На практика това е книжовна обработка на езика на висшите и/или столични слоеве в дадена етнокултурна общност или на близко до него фолклорно-поетическо койне⁹. На други места¹⁰ си позволих да аргументирам хипотезата, че така е било и в средновековна България, като среднобългарските преводи на Манасиевата хроника и на Троянската поест са примери за такава светска литература. Езикът на двете произведения се различава по стиловия си регистър: стилът на среднобългарската Манасиева хроника е по-тържествен, с по-сложен и традиционен синтаксис на сложното изречение, а стилът на среднобългарската Троянска поест е по-развлекателен, с опростен разговорен синтаксис – вероятно много близък, особено в диалогичната реч, до говора на висшето търновско общество от първата половина на XIV в. В такъв случай текстът на Троянската поест отразява структурно конкретна разновидност на среднобългарския език, свързана с определено време, място и с определени носители. Няма причина среднобългарският преводач да използва иновационна морфология и синтаксис и същевременно да се придържа към класицизирани (вече изкуствени) падежни употреби, т.е. към класицизиран морфо-синтаксис.

4.2. Всъщност употребата на падежи в среднобългарската Троянска поест, от една страна, не е еkleктична или хаотична, но от друга страна, не е и тъждествена на отразеното в класическите старобългарски текстове състояние. Тя е системно обусловена и нейната системност *sui generis* е един от аргументите в полза на органичната свързаност на езика на поестта с определен териториален и социален вариант на среднобългарския език. Тя запазва някои старобългарски архаизми, проявява в голяма степен общ развой с останалите славянски езици, но проявява и някои типично български развойни черти, включващи и някои предпоставки за б ъ д е щ и я преход към аналитизъм в смисъл на отсъствие или силно съкращаване на падежната система при имената. Старобългарската падежна система – въпреки някои

---

⁷ Boissin, H. *Le Manassès moyen-bulgare* (=Bibliothèque d'études balkaniques, 7). Paris, 1946, 32–33.

⁸ Brownig, R. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge, 1983, 72–74.

⁹ Mincoff, M. *A history of English Literature. Part I. From the beginning to 1700*. Sofia, 1976, p. 17.

¹⁰ Например Гешев, В. За подхода към историята на българската падежна система. – *Език и литература*, 48, 1993, № 1, 30–46.

популярни представи – е принципно по-архаична от падежната система на кой да е съвременен славянски език¹¹.

Доколкото подробности по въпроса са представени в друга публикация¹², тук ще дам само някои примери за всяка една от така формулираните, условно казано, тенденции.

4.3. Безпредложният дателен падеж с пространствено значение е архаизъм, изчезнал в съвременните славянски езици. В среднобългарската Троянска повест обаче употребата му е твърде активизирана, с което езикът на паметника се отклонява от общославянската тенденция и в него се проявява, поне привидно, вторичен разцвет на един морфо-синтактичен архаизъм. Тук безпредложният дателен падеж, означаващ посока, варира свободно със семантично равностойното му съчетание от дателен падеж с предлог къ в еднакъв лексикален контекст след всички глаголи за движение и с всякакви именни групи, означаващи лица. Срв.

вѣ днѣ тѣзи приде гл менелашъ црѣю (Тр. пов.¹³ 95) срещу прииде пелеша гѣжа къ ггаменъ црѣю (Тр. пов. 101);

и поидоста ѿнѣмзи пррчидамъ (Тр. пов. 92) срещу поити [...] къ менелашъ црѣю (Тр. пов. 92);

и приближи са тронскыи гѣжамъ на вѣщание (Тр. пов. 124) срещу и тѣ приближи са къ нен [...] ипитирь прркъ (Тр. пов. 92);

и доиде каагомерици црѣи. и рѣ еи (Тр. пов. 100) срещу и доидѣ къ камъ с великож чьстнж (Тр. пов. 119–120).

4.4. Старобългарският език отразява ранно състояние на славянските езици с начало на тенденция при одушевените съществителни от мъжки род в единствено число родителни по произход форми да се употребяват като форми за винителен падеж. С течение на времето тенденцията се превръща в правило почти без изключение във всички славянски езици, което се запазва и до днес. Едва в средата на XX в. то отпада от българския книжовен език, въпреки че продължава да действа в немалко говори. Среднобългарският език на Троянската повест отразява късното общославянско състояние с вин.п. = род.п. при одушевените и вин.п. = им.п. при неодушевените съществителни от м.р. в ед.ч. – състояние, различно и по-ново от старобългарското, срв. и по Гомъ идрквнѣиъ кракъ. рѣди сѣд. ддрданѣша кракъ. и рѣ емъ зндждѣти градъ (Тр. пов. 84).

В голяма част от славянските езици (източнославянските, полски, словашки) формалното изравняване на винителен и родителен падеж (използването на родителните по произход форми и като винителни) обхваща в различна степен и множественото число (в източнославянски – одушевените съществителни от трите рода, а в полски – названията за лица от мъжки

¹¹ Срв. Г е ш е в, В. Възможни старобългарски свидетелства за древни значения на индоевропейския винителен падеж. – Palaeobulgarica, 22, 1999, № 4, 96–103.

¹² Г е ш е в, В. За падежното значение в среднобългарския превод на Троянската повест. – В: Acta Palaeoslavica. Vol. 1. Sofia, 2000, 63–75.

¹³ По изданието: Летописата на Константин Манаси. Фототипно издание на Ватиканския пренес на среднобългарския превод. Увод и бележки от Ив. Дуйчев. С., 1963.

род). В среднобългарската Троянска повест то обхваща (неочаквано, но закономерно!) съществителните от женски род в ед.ч., които в основната си форма не завършват на *-a*. Така *матере*, което в старобългарски е само родителна форма, в Троянската повест е единствената възможна форма за винителен падеж: *и да ти покъмъ ѿца и матере* (Тр. пов. 90). При именната лексема *дъщи* обаче старият вин.п. и родителният падеж вместо винителен се използват поравно¹⁴. Може да се добави, че имената от бившите *ja*-основи в разглеждания текст също имат еднакви форми за родителен и винителен падеж, но вече без връзка с категорията одушевеност, а поради фонетично изравняване, поради среднобългарското смесване на носовките след наследничките на къснопраславянските палатални съгласни, например вин.п. *чашъ, госпожда* = род.п. *чашъ, госпожда*, които са същевременно и форми за им.п. и вин.п. в мн.ч.

Любопитен е случаят със съществителното *любовъ*. В текста на Троянската повест то има вин.п. = им.п., когато е неодушевлено, и вин.п. = род.п. (*любве*), когато е одушевлено, т.е. когато означава 'любима, любовница'. Така когато Венера говори за любовта въобще, тя казва на Парис: *областна во ѿсмь любовнж да Ти дамъ довржа любовъ. да та любовна имать доврж гжа* (Тр. пов. 89). Друга е винителната форма, когато *любовъ* означава конкретна жена: *и постави си ѿ пръвое любве*¹⁵ (Тр. пов. 90, срв. и родителната по произход местоименна форма за винителен падеж *ѿ* в същия пример).

4.5. В старобългарските и в по-старите текстове на други славянски езици се среща безпредложен местен падеж с пространствено значение, който изчезва впоследствие във всички славянски езици. И тук среднобългарският език на Троянската повест следва общославянската тенденция и вече не употребява безпредложен местен падеж. В по-голяма степен отколкото в другите славянски езици е прокарана тук и тенденцията в конструкции с непространствено значение след предлози да не се употребява местен, а само винителен падеж там където в по-стари езикови състояния двата падежа са били взаимни варианти (свободни или позиционни), срв.

и в то време женше са Феаешь краль гжж и Тнмошь. (Тр. пов. 87), *и въ еднж ноць видъ снъз ѿкъпа гжа* (Тр. пов. 85).

В Троянската повест не е засвидетелстван безпредложният творителен падеж с пространствено значение, който иначе е продуктивен както в старобългарски, така и в съвременните славянски езици без българския. Тук също така безпредложният творителен падеж не въвежда извършителя на действието в страдателни изреченски конструкции (за разлика от старобългарски и от съвременните славянски езици). Това са типично български

¹⁴ Срв. М и р ч е в, К. За синтетизма в Троянската повест. – Български език, 18, 1968, № 4–5, с. 383.

¹⁵ Съгласуваното с формата *любве* прилагателно *пръвое* вероятно е родителна форма с окончание, повлияно от местоименното склонение (влиянето на местоименното склонение върху склонението на прилагателните е общославянско явление). Но, доколкото така изглежда и неконтрахираната форма за им. и вин.п. ед.ч. на прилагателните от ср.р., не може изцяло да отхвърлим възможността изразът *пръвое любве* да отразява появяването на добре известното ни от фолклора и от художествените текстове (вече архаично) съществително от ср.р. *любе/либе*.

развойни особености, които вероятно са част от предпоставките (или, обрзано казано, от подготовката) за бъдещото опростяване на падежната система в ранноновобългарската епоха. Но местният падеж (с предлози) и творителният падеж (без предлог и с предлози) все още се употребяват без конкуренция в някои свои основни синтактични функции като:

– обозначаване на място в приглаголна¹⁶ употреба, т.е. в обстоятелствена функция (мест.п. с предлози и твор.п. с предлози): *Обрѣтохъми снж златѣжъ абазѣжъ въ овацинци пелеша крадѣ.* (Тр. пов. 88), *докоаѣ стонтъ каменъ велнкы надъ браты* (Тр. пов. 104);

– инструмент¹⁷, средство, съпътстващо чувство (безпредложен твор.п.): *и вдарн ацилена идковитѣж стрѣложъ въ патѣж* (Тр. пов. 117), *и нача а твѣшити тѣхъими вѣсѣдами* (Тр. пов. 114), *да та любовна иматъ добрыжъ гѣжъ* (Тр. пов. 89);

– съвместност, съпътстващо чувство, взаимност (твор.п. с предлог *съ*): *и пожелъ бѣвѣмъ съ александромъ главы вѣвкнжти* (Тр. пов. 123), *и въ поидете съ ввсѣлѣмъ по троѣж* (Тр. пов. 119), *како си вѣсѣдокала съ шпштеромъ прѣкомъ* (Тр. пов. 92).

4.6. Като цяло, когато анализираме падежните употреби в среднобългарския превод на Троянската повест, не можем да говорим за упадък или изчезване на местния и творителния падеж, а за относително стесняване на техните функции и за позиционна или цялостна загуба на някои техни частни падежни значения. Падежните употреби в текста не са еkleктични и хаотични, а системно обусловени. Наличието сред тях на типично среднобългарски иновации доказва, че езикът на Троянската повест отразява жива и развиваща се, а не изкуствена, мъртва и разпадаща се падежна система.

5.1. Въпреки всички среднобългарски нововъведения, в това число и такива, подготвящи бъдещото ранноновобългарско съкращаване на броя на падежите, до XIV в. включително българската падежна система е шестчленна (а със звателен падеж – седемчленна). Първата половина на XV в. обаче е период на решителни пресобразувания в нейната структура, които са отразени в езика на т.нар. влахобългарски грамоти от същото време.

Езикът на влахобългарските грамоти от първата половина на XV в. е естествено продължение на езика на среднобългарските царски грамоти¹⁸ както с присъщите му канцеларски клишета, така и с близостта му до битовия разговорен език, обуславяна от тематиката на деловата и дипломатическата кореспонденция. Същевременно това е български език в развитие. По отношение на морфо-синтаксиса той отразява състояние на постепенен преход от общославянски към общобалкански тип падежна система, като „старите“ падежи функционират на мястото си, но са заменени (с течение

¹⁶ В приименна употреба (във функция на несъгласувано определение) има единични случаи на винителен вместо очаквания местен падеж.

¹⁷ С изключение на случаите, когато инструментът се представя като пространствен координат и съответно се употребяват пространствени предложно-падежни конструкции.

¹⁸ Езикът на среднобългарските царски грамоти също би трябвало да се вземе под внимание в едно по-подробно разглеждане на историята на българската падежна система.

на времето все повече и повече) от форми на винителен падеж, които са техни свободни варианти. Други „смесвания“ или „неправилни употреби“ като правило (поне през въпросния период) не се наблюдават. Казаното обаче не важи за безпредложния дателен падеж във функцията му на непряко допълнение или несъгласувано определение: той почти не варира с винителен падеж, в частност с винителен падеж с предлози.

Значението на влахобългарските грамоти за историята на българския език е определено съвсем точно от Л. Милетич, който е техен издател, изследвач на езика им и едновременно откривател на значителна част от тях (на запазените в архива на град Брашов): „С тези грамоти сега значително се надоместя казаният недостатък от народни писмени паметници от XV в. Езикът на тия паметници, а особено на по-старите до половината на XV в., представя органично развитие на езика, който се съдържа в българската Троянска повест. Историята на българския език ще може сега много полесно да проследи и по-нататъшното развитие на българския език до началото на XVI в.“¹⁹

5.2. Това, че първата половина на XV в. е важен период в структурния развой на българския език, период на преход от среднобългарски към ранноновобългарски, едва ли е случайно.

От последните десетилетия на XIV в. до средата на XV в. европейските владения на османците съвпадат с основната българска езикова територия. Едва след това падат под турска власт Тесалия (1451 г.), Цариград (1453 г.), Сърбия (1459 г.), Атинското херцогство (1470 г.), Северна Албания (1478 г.) и т.н. Близко век европейската част на османската държава и българските земи са едно и също. Това не може да не се отрази на статута на българския език, който става говоримият език на основното население на нова, централизирана, социално обновяваща се и постоянно воюваща държава, с произлизация от това демографски и класово-обществен динамизъм. След като българите са били мнозинството от османското население в Европа, естествено е езикът им да е служел като важно, ако не и основно средство за междуетническо общуване. Новите условия, предизвикали вътрешни и външни размествания на населението, преразпределение на военно-феодалната класа, на нейните владения и на състава ѝ, промяна в социалния статус на известна част от хората, насочване на селското население към обработване на нови, например запустели, земи или към заселване в стратегически важни райони, са довели поне временно до известно изравняване, до консолидация и койнеизация на основния говорим език в държавата, до усилен и общ за цялата езикова територия развой на нови структурни особености на всички езикови равнища, до евентуално отмиране на някои диалекти или на някои диалектни черти и, което е по-важното, до отмиране на по-архаичните варианти в езиковата структура за сметка на езикови свойства и езикови конструкции, присъщи и на другите езици в новата държава. Възможно е известна роля в балканизацията на тогавашната българска падежна система да са изиграли следващи експанзията на Османската държава срав-

---

¹⁹ М и л е т и ч, Л. Нови влахобългарски грамоти от Брашов. – Сб. НУ, 13, 1896, 7–8.

Несъгласувано определение, означаващо принадлежност, тук се въвежда от безпредложен дателен падеж (а) и безпредложен родителен падеж (б). Безпредложният родителен падеж обаче въвежда само одушевени несъгласувани определения, което свидетелства за нова, класнопозиционна ограниченост на употребата на по-редкия (и отмиращ в следващите векове) вариант:

а) исплзнихъ прошеніе прѣгаремъ брашевскимъ (Влхбг. 16);

б) като неверникъ и посрамителъ сіемъ въбщанію господства мн. (Влхбг. 18).

Важно е да се спомене, че в преобладаващия брой случаи – когато одушевеното несъгласувано определение е от мъжки род в единствено число – родителният и винителният падеж са формално неразличими:

азъ си вставихъ дѣца да се заколатъ и заради миръ христїанскы и заради да смъ и азъ и моя земъ господина мн краля (Влхбг. 37).

Когато въвеждат несъгласувано определение за принадлежност, безпредложният дателен и безпредложният родителен падеж все още не варираят със съчетание от предлог на и винителен падеж. В посочения от Л. Милетич пример за единствена употреба на предлог на с вин.п. за притежание – а тѣка, цю є вама на градъ да не є, оти не є была инкогн (Влхбг. 19)²¹ – е налице по-скоро пространствена конструкция, т.е. изразът на градъ е свързан синтактично с глагола є, а не със съществителното вама ‘митница’.

5.5. И във влахобългарските грамоти безпредложният дателен падеж е основно средство за въвеждане на непряко допълнение, означаващо получател, при глаголи от групите на ‘давам’, ‘говоря – казвам’, ‘пиша’, ‘пращам’:

и дарвахъ си христоволъ господства мн прѣгаремъ ѿ брашова (Влхбг. 25), шнь се прѣдалъ тварцемъ. (Влхбг. 52);

и пакъи говоря камешемъ въсемъ (Влхбг. 23);

пишетъ господство мн свѣгамъ господства мн ѿ джовнижъ градъ (Влхбг. 4);

да го свѣжете и да мн пвстните (Влхбг. 57).

Подобно на старобългарски и във влахобългарските грамоти от XV в. дателният падеж за получател може да е „подсилен“ с предлог къ след глаголи от групите ‘пращам’ и ‘казвам’:

іако в колкои редови посла къ господствъ мн (Влхбг. 39), да донесетъ къ господствъ мн (Влхбг. 39);

да елика изречетъ къ вамъ, да вервете (Влхбг. 32).

Тук е засвидетелствана и една съвсем начална степен на заместване на безпредложния дателен падеж за получател с конструкция от предлог на и вин.п. Л. Милетич разглежда като такъв случай изречението стонтъ и този і хіацадъ. флоръ. ѿ мажъ воскъ, цю мв смъ далъ азъ ѿ рѣкъ си, и на свѣга мн мартинъ, цю є казалъ, цю мв є вна длъженъ зъ хіа. и ф. и инако нѣст (Влхбг. 57)²². Той свързва предлога на с винителен падеж тук с глаголната форма смъ далъ. Изречението всъщност е доста объркано и същата конструкция би могла

²¹ Пак там, с. 129.

²² Пак там, с. 126.

да се свърже и с глаголната форма $\hat{\epsilon}$ казал, още повече че при глаголите от групата на 'казвам' (и на 'пращам') има вариране на синтактичните конструкции, въвеждащи непряко допълнение, още в езика на старобългарските паметници: това там са безпредложният дателен падеж и дателният падеж с предлог къ, докато при глаголи от групите на 'давам' и 'показвам' в старобългарски се употребява само безпредложният дателен падеж.

Предлог на с винителен падеж въвежда непряко допълнение във влахо-българските грамоти и при глаголите оставити и прѣложити:

и на кѣго ме остави, ако да ми бѣдет въ неколи помощник. (Влхбг. 12);

чѣ ѣ прѣложил господни кесар на мене, да чюкам сѣк краинѣж (Влхбг. 34).

6.1. В, условно казано, класическия си новобалкански вид ранноново-българската падежна система се проявява в езика на Чергедските молитви.

Чергедските молитви са протестантски канционал, преведен от немски на отмерелия през XIX в. език на живеещите в няколко села в Южна Трансилвания българи, вероятно прокудени от България през XIII в. богомили²³. Според К. Мирчев преводът е осъществен през XVI в.²⁴ Преди повече от век обаче Л. Милетич сравнява българския текст с възможните немски оригинали и стига до извода, че молитвите са преведени след 1680 г.²⁵, т.е. най-рано към края на XVII в. Във всеки случай, важно е да не се преувеличава старинността, архаичността на езика на Чергедските молитви: много разпространена, но и напълно недоказана е представата, че това е запазен и непроменен (поради чуждоезичното обкръжение) български език от XIII в. От XIII до края на XVII в. има четири столетия – приблизително толкова, колкото от времето на Кирил и Методий до средата на XIII в. Кога се е променил повече езикът на седмиградските българи – от IX до XIII или от XIII до XVII в.? Факторът изолация също не трябва да се абсолютизира: употребата на българския език в Южна Трансилвания е бивала подсилвана и освежавана от нови вълни преселници особено във връзка с турското нашествие. Така например според Л. Милетич влашките воеводи са водили кореспонденцията си с трансилванския град Брашов на български, а не на латински, както със съседния град Сибин (Херманцат, сега Сибиу), защото в Брашов през 1392 г. възниква български бсжански квартал, чиито жители са били посредници между града и съседното, все още отчасти българоезично, Влашко воеводство²⁶. Ние не знаем доколко единен е бил езикът на разновременните български заселници в Южна Трансилвания, но нямаме основания да отречем напълно процесите на езиково влияние и изравняване между тях, особено когато езикът им е имал и сравнително високия социолингвистичен статус на език-посредник в отношенията с Влашко. (Съвременните банатски българи например са по произход павликияни и чипровчани, но езикът им се е уеднаквилил, като в него решително преобладават павликиянските диалектни особености.) Когато с течение на времето българският

²³ В латинскоезичен документ от 1305 г. едно от селата е наречено Cherged Bulgaricum – срв. М и л е т и ч, Л. Седмиградските българи. – Сб. НУ, 13, 1896, с. 184.

²⁴ М и р ч е в, К. Историческа граматика на българския език. 3. изд. С., 1978, с. 27.

²⁵ М и л е т и ч, Л. Седмиградските българи..., 197–198.

²⁶ М и л е т и ч, Л. Нови влахобългарски грамоти..., 12–15, 25–26.

език отмира във Влашко (нови българскоезични заселници се появяват там чак през XIX в.), българите и в Южна Трансилвания стават румъноезични: православните се сливат напълно с румънците, а протестантите запазват спомена за българския си произход, по-особеното си самосъзнание и частичната употреба на българскоезични текстове в църквата.

Поради протестантското вероизповедание на носителите си и отчуждеността им от българските православни традиции езикът на Чергедските молитви няма пряка приемствена връзка със среднобългарската книжнина и затова вероятно е максимално близък до особеностите на живия говорим народен език от времето, когато текстът е възникнал. Генетично, разбира се, той произлиза от езика на православна и еретическа средновековна България – до XVI–XVII в. носителите му не са могли да бъдат протестанти – но книжовната традиция съзнателно или спонтанно е била прекъсната, което ясно личи от особеностите му. Молитвите са писани на латиница с немного установен (предимно немско-унгарски) правопис, лексиката им съдържа заемки от унгарски, немски и румънски език, както и неологизми от народноразговорен или калков произход.

6.2. По отношение на морфо-синтаксиса езикът на Чергедските молитви е ценен образец на трипадежна система от новобалкански вид, като падежните окончания са присъщи и на членуваните, и на нечленуваните именни форми. (Тук за разлика от българските текстове преди XVII в. определителният член е системно застъпен, дори употребата му да е по правила, различни от сегашните.)

След предлози се употребява само винителен падеж – дори и там, където в старобългарски и среднобългарски се употребяват местен (а), творителен (б) или родителен (в):

а) *Нине тої лежи ф ієсклете*²⁷ (Черг. 22), *ка іє плакал на свентиот карст* (Черг. 29);

б) *се що е под небе на свєат* (Черг. 18), *баржи донесоха оцет сас іад* (Черг. 39), *голієми чуди стори сас тогови ранце* (Черг. 35);

в) *от карст го іє отнил* (Черг. 39), *ще до Христус из Бетлехем* (Черг. 33).

Винителният падеж е морфологично неразличим от именителния при повечето класове съществителни. В езика на паметника старобългарските носови гласни пазят носов елемент при произношението си и се пишат съответно като *ан* и *єн*. Това е така във всички позиции освен в абсолютния край на думата (деназализацията в краесловие се наблюдава, но само като тенденция в някои среднобългарски текстове)²⁸. Изчезването на носовия елемент в абсолютния край на думите уеднаквява (поне писмено) именителните и винителните форми на съществителните от някогашните *а*-основи в единствено число. Така се появяват винителни по функция и винително-

²⁷ Примерите са цитирани по кирилската транскрипция, предложена от Л. Милетич в труда му М и л е т и ч, Л. Седмиградските българи...

²⁸ Срв. Л а л е в а, Т. Някои последици от среднобългарското смесване на носовките. – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 3, 70–72.

именителни по облик форми, които обаче все още не можем да наречем общи форми, докато при други класове съществителни все още винителните и именителните форми са различни и докато в системата все още функционира дателният падеж. Такива винително-именителни форми често се употребяват след предлози – например вместо старобългарско-среднобългарски конструкции с местен падеж: *Фаф вода са іемант риби, ф гора много гадини* (Черг. 38), *фаф неволіа при нас банди* (Черг. 2), *дор сме живи на земата* (Черг. 32).

Възможно е носителите на езика, отразен в Чергедските молитви, да са различавали (поне под ударение) формите за именителен и винителен падеж при съществителните от някогашните *a*-основи в единствено число, когато са ги произнасяли: първата да се е изговаряла с окончание *-a*, а втората с окончание *-ъ*. Подобна разлика е отразена писмено в езика на ранноновобългарските дамаскини и се проявява повече или по-малко системно в различни съвременни говори. Правописът на Чергедските молитви обаче не различава звуковете *a* и *ъ* и не може да ни каже нищо по въпроса.

Винителният падеж се различава формално от именителния само при одушевените имена от мъжки род в единствено число: *че Христуса го глендам* (Черг. 15), *че друга помощ мие нимама бес Исуса, твоіа сина* (Черг. 13).

6.3. Сред по-особените употреби на безпредложния винителен падеж в Чергедските молитви може да се спомене употребата му в обстоятелствена функция със значение на инструмент и средство. Подобна употреба на безпредложна именна група със същото значение и функция има и досега в различни български говори и тя наследява старобългарския и среднобългарския безпредложен творителен падеж. В Чергедските молитви в такива случаи безпредложният винителен падеж (а) варира с винителен падеж с предлог с (б):

а) *го заколеха ф сарце іедна сабіа* (Черг. 39), *на трети час божи син бичове го биле* (Черг. 39), *покри ни божса свента правица* (Черг. 34);

б) *голіеми чуди стори сас тогови ранце* (Черг. 35), *сеги с песме те гласивант* (Черг. 18).

6.4. Дателният падеж – винаги без предлог – има в езика на Чергедските молитви много важна структурна роля.

Преди всичко той се използва при всички класове съществителни и съгласуваните с тях прилагателни и местоимения като единствено синтактично средство за оформяне на непрякото допълнение, означаващо получател след всички групи глаголи (а), и като почти единственото средство, оформящо несъгласуваното определение със значение на принадлежност (б). И в двата случая съществителното в дателен падеж може да бъде и членувано:

а) *О, свети дух, віакуит Боже, даі іедна веара твуіем лигем* (Черг. 13), *го донесоха [...] поганинутуму* (Черг. 39), *Божи ангеле додоха и настирентем рекоха* (Черг. 33), *нам ни е посочил правата веара* (Черг. 30);

б) *просиме гресентем прощеніе* (Черг. 37), *ни е сладак божим слугим лаб* (Черг. 24), *ф нум да фатаме ангелу бесада* (Черг. 23), *фа іуме башу и*

сину и светуму духу (Черг. 9), да слезе среде нас веритуй правина на очистение (Черг. 1).

В отделни случаи несъгласуваното определение се въвежда от предлог *от* и съществително във винителен падеж:

Голямо тромбение се ще чуи на сата краи от зема ('от всички краища на земята' – Черг. 25), *тоє сеги ми помага ис сата фели от страха* ('той сега ми помага [да се избавя] от всеки вид страх' – Черг. 15).

В текста на Чергедските молитви безпредложният дателен падеж все още не варира с конструкция с предлог *на*, нито пък се свързва синтагматично непосредствено с предлог *на*.

6.5. В Чергедските молитви често се срещат рамкови конструкции като *со ангелентем стражи* ('с на ангелите стражите', 'със стражите на ангелите') в изречението: *Христус нас да ни пази со ангелентем стражи* (Черг. 15).

В такива конструкции предлогът е синтактично свързан с линейно поотдалеченото от него съществително, а стоящото непосредствено след предлога съществително (в случая *ангелентем*) е несъгласувано определение (в безпредложен дателен падеж) на линейно поотдалеченото, но смислово свързано с предлога съществително (в случая *стражи*).

Така е и в израза *на моіе души лечина*, т.е. 'за лек (спасение, блаженство) на моята душа' в молитва № 31, посочен погрешно от К. Мирчев, а след него и от други автори като пример за съчетаване на предлог *на* с дателен падеж²⁹. Тук изразът *моіе души* е несъгласувано определение на съществителното *лечина*, което от своя страна е синтагматично свързано с предлога *на*, а самият предлог *на* означава предназначение – една типична за старите и за съвременните славянски езици (и за Чергедските молитви) негова употреба. Всъщност въпросният израз, освен че е типичен за езика на разглеждания паметник³⁰, повтаря дословно словоредата на немския оригинал, представен от Л. Милетич непосредствено след българския текст на молитвата:

Хар ти банде, ох, Іесусе, боже син, де ни си смартата посочил през твоіе бесеада, дарж, варуваі ме веара, на моіе души лечина (Черг. 31);

Ich dank dir Christ, o Gottes Sohn! dass du mich solchs hast erkennen lahn durch dein gottliches Wort. Verlieh mir auch Beständigkeit, zu meiner Seelen Seligkeit.

Като цяло структурните особености на езика на Чергедските молитви са такива, че в него дателният падеж не се съчетава с никакви предлози, включително и с предлога *на*.

7.1. През първата половина на XVII в. в българските земи покрай реписите на словата на Дамаскин Студит, преведени на класицизиран в духа на средновековната книжовна традиция език, се появяват преводи на

²⁹ Мирчев, К. Историческа граматика..., 285–286.

³⁰ За повече подробности срв. Гешев, В. Има ли съчетание от предлог *на* и дателен падеж в Чергедските молитви? – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, 33, 1995, № 1, 47–50.

същите слова „на един издържан и последователен в избора на езиковите и правописните средства новобългарски език“, „като новобългарският текст на Дамаскиновите слова е бил подготвен от група добре образовани книжовници“³¹. Това са дамаскините, наречени от Б. Велчева³² дамаскини от втора група. Техният език според Б. Велчева е „ранен новобългарски книжовен език“³³, а според Е. Дьомина – „книжовен български език от XVII в. на народна основа“ с „относително нормиран наддиалектен характер“³⁴. В него е налице подчертана приемственост със средновековния български книжовен език най-вече в лексиката, особено в абстрактната лексика, и в правописа – преобладаващо безюсов, късносредновековен (българско-сръбски, евтимиевско-ресавски³⁵) – с много ударения, придихания, пасрчици, неми краесловни ерове, като тази приемственост се съчетава със съзнателно и последователно търсен и осъществяван стремеж към употреба на ранно-новобългарска морфология, синтаксис и основен речников фонд.

7.2. Дамаскините от втора група могат да се нарекат ранноновобългарски дамаскини, защото те са първите текстове, които отразяват – и то последователно – новобългарска по същността си езикова структура. Това обаче е новобългарска структура, до голяма степен еднаква, но и до голяма степен различна от структурата на съвременния български език. С особена сила това важи за падежната система. Затова не само съответните дамаскини, но и езикът им е ранноновобългарски, като под ранноновобългарски език разбирам езикова система със свои специфични особености на всички езикови равнища и конкретно в случая българския език от XVII в.

7.3. Въпреки че преводът на ранноновобългарските дамаскини възниква поне половин век по-рано от достигналия до нас превод на Чергедските молитви, отразената в него падежна система представя следваща стъпка в развоя от ранноновобългарски към съвременния български език. На инвариантно равнище падежната система в Чергедските молитви и в дамаскините от втора група е еднаква. Съвпадат и немалко от конкретните ѝ прояви, от начина по който падежите се употребяват и функционират. В такъв смисъл може да се каже, че падежните системи в двата текста са варианти на едно и също езиково явление – на ранноновобългарската падежна система. Основното различие между тях е, че в ранноновобългарските дамаскини безпредложният дателен падеж варира (при условия, които могат ясно да се определят) със съчетание от предлог *на* и винителен падеж, докато в Чергедските молитви такова вариране не се наблюдава. Затова относно падежите употреби езикът на Чергедските молитви може условно да се определи

---

³¹ В е л ч е в а, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVII в. – Български език, 16, 1966, № 2, с. 115.

³² Пак там.

³³ Пак там, с. 121.

³⁴ Д е м и н а, Е. Тихонравовский дамаскин – болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Ч. 3. Тихонравовский дамаскин как памятник книжного болгарского языка XVII в. на народной основе. С., 1985, с. 11, 15.

³⁵ За понятията късен следевтимиев средновековен български книжовен език и евтимиевско-ресавски правопис срв. В а с и л е в, В. Общи писменоезикови черти в преписите на архаичните дамаскини. – *Palaeobulgarica*, 1993, № 2, 99–108.

като „класически“ ранноновобългарски, а езикът на дамаскините от втора група – като „напреднал“ ранноновобългарски.

7.4. Като типичен представител на ранноновобългарските дамаскини и като източник на данни за техния език ще използвам Тихонравовския дамаскин. Посочените примери съответно ще бъдат от същия дамаскин по изданието на Е. Дьомина³⁶.

7.5. В ранноновобългарските дамаскини от XVII в. подобно на Чергелските молитви се употребяват системно (като изключим звателните форми) три падежа: именителен, винителен и дателен. И тук дателният падеж е (като цяло) дателен по произход, но дателно-родителен по функции, т.е. налице е падежна система от новобалкански тип. За именната група с одушевлено съществително от м.р. ед.ч. – според данните от Тихонравовския дамаскин – може да се възстанови, като използваме съвременния правопис, следната система:

	Съществително с прилагателно	Членувано съществително
Именителен падеж	<i>лют(ий) змей</i>	<i>змеят</i>
Винителен падеж (родителен по произход, но винителен по функция)	<i>лютиго змея</i>	<i>змеятого</i>
Дателен падеж (дателно-родителен по функция)	<i>лютому змею</i>	<i>змеютому</i>

7.6. Морфологията на именната група в ранноновобългарските дамаскини все още не е достатъчно проучена. Това важи както за набора от форми, така и за значението и употребата на граматичните категории. Едно такова непроучено морфологично явление е категорията определеност и взаимодействието ѝ с категорията падеж. Засега в частност – поради непълната проученост на паметниците – нямам данни как се съчетават (и дали се съчетават) членни морфемни във винителен и дателен падеж с прилагателни в същите падежи³⁷. Затова и в горната табличка няма рубрика „членувано прилагателно със съществително“. В езика на Тихонравовския дамаскин синтактичното съгласувано определение – прилагателно или местоимение – във винителен падеж може да бъде членувано, ако формата за винителен падеж е еднаква с именителната, срв. израза *моите нѣсъвъ* в синтагмата *и потѣпчи по' моите нѣсъвъ лютиго змея*.

Ако в ранноновобългарски действително са били невъзможни съчетания като **лютимутому змею*, **лютиготого змея*, значението определеност

³⁶ Демин а, Е. Цит. съч. Ч. 2. Палеографическое описание и текст. С., 1971.

³⁷ От една страна няма публикувани индекси на словоформите, а от друга – лично не съм попадал на такива съчетания, но и не съм проучвал въпроса върху целия наличен текстов корпус.

се е изразявало единствено с изрази като *лютому змею* и *лютиго змея*, в които формално не може да се отдели членна морфема. В такъв случай или именните групи *лютому змею* и *лютиго змея* могат да се употребяват едновременно и като определени, и като неопределени, или пък това са определени по значение форми, а неопределеността се маркира с изрази като **едному лютому змею*, **едного лютиго змея* или **едному змею люту*, **едного змея люта*, а евентуално и със словосъчетания, в които просто прилагателното е в кратка по произход форма подобно на *враня коня* в езика на фолклора. Всъщност в текста са засвидетелствани изрази, в които едното съгласувано определение във винителен падеж е с окончание, произлизащо от окончанията на старобългарските разширени (местоименни) форми на прилагателните, а второто съгласувано определение на същото съществително е с окончание, произлизащо от старобългарските прости (именни) форми на прилагателните, срв. *н̄ хѣдѣше н̄зъ градъ н̄ питаше за такъ когѣзи чакъ хытра*. (Тих. 49). Засвидетелствани са и изрази, в които и членоподобното числително *един*, и следващото го прилагателно са с разширени (местоименни) по произход падежни форми, срв. *чинѣше свадѣба на своа дъщеря даваше ю едному царскимъ сыну* (Тих. 89)³⁸.

Сред възможните причини изрази като *лютому змею* и *лютиго змея* да имат значението на членувани именни групи (вместо незасвидетелстваните **лютимутому змею*, **лютиготого змея*) могат да се посочат поне две. От една страна, прилагателните в **лютимутому змею*, **лютиготого змея* биха били прекалено натоварени с граматична информация. Те биха били тройно маркирани със синтактично мотивирани значения: веднъж съгласувани по клас (по род, число и одушевеност), втори път маркирани с някой от косвените падежи и трети път маркирани със значението определено. Възможно е ранноновобългарската езикова система да не е понасяла такава тройна синтактично натоварена маркираност. При съществителните класът не е съгласувателна категория и затова са възможни и членувани, и нечленувани форми като *змеютому* срещу *змею* и *змеятого* срещу *змея* в косвените падежи. Освен това изглежда, че за системата маркирани са само косвените падежи: прилагателните в именителен падеж и във винителен падеж, когато е формално еднакъв с именителния, могат да бъдат както членувани, така и нечленувани.

От друга страна, произходът на старобългарските разширени (сложни, местоименни) форми на прилагателните наподобява произхода на съвременните български членувани форми: това са някогашни съчетания на прости (именни) форми на прилагателното с анафорични местоимения. Затова и някои автори наричат разширените (сложни, местоименни) форми на старобългарските прилагателни „членувани“. Дори и семантичната мотивация на употребата на старобългарските разширени прилагателни и съвременните български членувани прилагателни да съвпада само отчасти, не е изключено

---

³⁸ Примерът е от Станишев, Д. Признаци на утвърждаване на аналитизма в българския език от XVII в. – В: Първи международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1981. Доклади. Исторически развой на българския език. I. Исторически развой на българския език. С., 1983, с. 285.

в ранноновобългарската епоха форми като *лютому* и *лютиго* да пазят не само етимологичната си връзка със старобългарските разширени прилагателни (от които произлизат макар и с отчасти променени окончания), но и семантичната им връзка с категорията определеност.

В цитирания по-горе израз (пѣташе) за так'вогѣзи члѣка хѣтра само едно от съгласуваните определения в именната група има разширено (местоименно) по произход окончание, а другото прилагателно и съществителното са с неразширени (именни) по произход окончания. Това наподобява правилото, според което в съвременния български език при неемфатична употреба в именната група се използва само един определителен член. Наблюдава се формална успоредица между употребата на местоименни по произход окончания на прилагателни и членни морфемии, която може и да свидетелства за участие на разширените по произход форми на прилагателните в развоя на новобългарската категория определеност.

Важно за пашата тема е проявяващото се в разгледаните случаи своеобразно преплитане на категорията падеж с категорията определеност.

7.7. И в Тихонравовския дамаскин подобно на Чергедските молитви след всички предлози се употребява винителен падеж, който при повечето класове съществителни е формално еднакъв с именителния падеж. Така е при:

– съществителните от среден род в ед.ч.: ѿ хѣдѣше цѣрница ѿз' лозѣето (Тих. 113);

– неодоушевените съществителни от мъжки род в ед.ч.: ѿ тѣмо въ ѿнѣзи ѿстрѣвъ имѣше нѣкон магѣсникъ (Тих. 43а);

– събирателните съществителни: да пѣсне своѣте слѣгы дѣволскы по горѣето, ѿ по пѣлннѣето, ѿ по стѣнѣето нѣз' дѣпкѣте. (Тих. 191а);

– всички съществителни в множествено число: пастѣ людѣе по сѣчкѣ мѣста ѿ по грѣдоке, ѿ по сѣла (Тих. 33а).

При одоушевените съществителни от мъжки род в единствено число обаче винителната форма е винаги различна от именителната – тя е родителна по произход, но винителна по функция, оформя прякото допълнение и се използва след предлози:

ѿ свѣзда стѣн змеѣтогѣ за грѣлото (Тих. 311), ѿврѣжѣи въжѣето ѿ конѣтогѣ (Тих. 311), ѿ хѣдѣше ѿз' грѣдѣ ѿ питаше за так'вогѣзи члѣка хѣтра. (Тих. 49).

Въпреки че има и изключения, в преобладаващия брой случаи, когато ударението пада върху окончанието или върху членната морфема, съществителните от женски род различават, както посочва Е. Дьомина³⁹, именителен падеж от винителен падеж в единствено число. Окончанието за именителен падеж е *-а*, а за винителен падеж е *-ѣ*:

– им.п.: плѣта да мѣ се расѣпе, а дѣшѣта мѣ да прѣвѣде жѣва (Тих. 246), ѿ не знѣе мѣ се нѣ дѣжнѣнѣ нѣ шнѣнѣнѣ, нѣ гѣбнѣнѣ. (Тих. 82а), ѿ тогѣва вѣгнѣ момѣта. ѿ тѣжко мѣне гѣдѣне. (Тих. 311);

– вин.п.: ѿ ѿсѣче гѣвѣта лютимы змеѣ. (Тих. 311а), ѿ гѣврѣте рѣ на момѣта. (Тих. 311).

³⁹ Деминѣ, Е. Цит. съч. Ч. 3. с. 44.

Различаването на именителен и винителен падеж при съществителните от някогашните *a*-основи в единствено число сега е присъщо само отчасти на среднобалканските говори, а в по-системен вид е засвидетелствано в други съвременни говори като източноизточномизийските и тимошко-призренско-кумановско-трънско-белоградчишките и явно е по-архаично от преобладаващото в сегашния български език – и в говорите, и в книжовните норми – пълно сливане на двете форми. Преди четири века, както свидетелстват ранноновобългарските дамаскини, по-архаичното състояние е господствало на много по-обширна територия.

В цитати и формули, взети от тържествената църковна книжнина и от религиозната практика, и по-рядко в обикновен разказвателен стилистичен контекст, окончанието за винителен падеж при някогашните *a*-основи се изписва с *-v* или *-ю* независимо от ударението под влияние на късносреднобългарската евтимиевско-ресавска традиция: *вѣръ да мѣгѣматѣ* (Тих. 128а). В такива случаи в езиковото съзнание на преводачи, преписвачи, читатели (а следователно и слушатели) или е звучал *у*-звук, или пък буквите *v* и *ю* са били възприемани като графичен начин да се предаде звукът *ъ*, какъвто са и буквите *ъ* и *ь*.

При съществителните от някогашните *a*-основи, когато не е под ударение (а), а при съществителните от някогашните *ja*-основи – дори под ударение (б), винителното окончание се изписва с буквите *-a*, *-ia* както в съвременния ни книжовен език (с изключение на по-редките случаи, за които вече стана дума, когато под влияние на южнославянската безюсова традиция се пише с *-v* или *-ю*):

а) *нѣн дръга нѣкоа слѣжба бѣ да свѣрѣшн.* (Тих. 82а), *н згѣрднѣх стѣм чѣркова прѣхѣвава на нѣме нѣгово.* (Тих. 311а);

б) *Н чювството нѣма плѣть ѿ землѣта. дѣто се видѣ н похѣща се.* (Тих. 283), *н тоѣ мене да дѣде на ламѣта да мѣ нѣзде.* (Тих. 310);

а+б) *н глѣдашь долѣ по землѣта въ вѣзна.* (Тих. 311).

7.8. В Тихонравовския дамаскин непрякото допълнение, означаващо получател след глаголи от групите (семантичните гнезда) на 'давам', 'пращам', 'говоря, казвам', 'показвам', 'нося', е оформено или като именна група в дателен падеж без предлог, или като съчетание от предлог *на* и именна група във винителен падеж. Безпредложният дателен падеж и винителният падеж с предлог *на* за непряко допълнение са взаимни варианти, чийто избор зависи от рода, числото, одушевеността и нарицателността на ядрото на именната група, т.е. от класа на съответното съществително или местоимение. Такива варианти можем да наречем класнопозиционни варианти, а системното отношение между тях – класнопозиционно вариране или класнопозиционна вариантност.

Принципът на тяхното разпределение е следният: безпредложен дателен падеж (а) се използва при лични местоимения (кратки и пълни форми независимо от рода и числото им), при съществителни от мъжки род в единствено число (при неодушевени и събирателни съществителни от м.р. ед. ч. има колебание в употребата на двата варианта) и при съществителни собствени от женски род (пак в единствено число); винителен падеж с предлог *на* (б) се употребява при съществителни от среден род, при нарицателни

съществителни от женски род и при всички съществителни в множествено число:

а) лични местоимения: *а̀зъ тебе не да̀ва́ жената до̀де ми не пла̀тнѣшь* (Тих. 32), *да̀нте на́мъ ча̀ци на́мѣсто конѣте* (Тих. 90а), *ва́мъ да пѣстимъ а̀н гѣла лѣкава* (Тих. 44), *таквѣнъзы дѣмы и́ нѣн рѣкле* (Тих. 58);

– одушевени същ. м.р. ед.ч.: *и́ да̀де ѡ̀номѣзи еврѣниъ* (Тих. 48), *и́ рѣ киноуѣ момѣкѣтомъ* (Тих. 45), *и́ рѣче мѣ па ѡ̀нъзи вои́нь влѣкѣтомъ* (Тих. 74а), *прѣзъ тѣзи но́циъ іа̀вн се стѣ днмѣтрѣ епкпъ* (Тих. 68а), *и́ занѣсоха ца̀рв.* (Тих. 72);

– същ. собствени от ж.р.: *и́ хлѣбъ да̀де а̀гáри* (Тих. 84а–85), *да се іа̀вн на женáта сѣ а̀нни* (Тих. 121);

б) неодушевени и събирателни същ. м.р. ед.ч.: *и́ подѣма на снѣкн на̀рѡ.* (Тих. 138а);

– същ. нарицателни ж.р. ед.ч.: *и́ то́и мѣне да̀ да̀де на ламіáта да мѣ и́здѐ* (Тих. 310а), *что́ смѣ ка̀зала на женáта ти това̀ да си ѡ̀чюва.* (Тих. 88а);

– същ. ср.р. ед.ч.: *и́ подѣма младото по на старѡто* (Тих. 36а);

– същ. мн.ч.: *а́ тои го да̀ваше скрѣшо̀ на сыромасн* (Тих. 10а), *да̀ва дѣжъ и́ на грѣши́и и́ на прѣведни́и* (Тих. 6), *снѣко зло̀ цѡто̀ пѣца на ча̀ците* (Тих. 4), *и́ рѣ на момѣците свои́* (Тих. 65), *да се пока̀же на снѣкыте* (Тих. 50), *сѡчно̀ варѣно да ѡ̀несѣ на жѣтѣре на сѣло̀то своѣ* (Тих. 93а).

Така представените данни от ранноновобългарския Тихонравовски дамаскин не потвърждават мнението на Зд. Кемпф, че остатъците от старите окончания се пазят в новобългарския език в по-ранните му форми като архаизми при най-често срещаните думи⁴⁰. Те подкрепят извода на Д. Станишева, че в Тихонравовския дамаскин „синтетичните и аналитичните форми се разпределят според признака на граматическия клас“⁴¹.

7.9. След глаголите *прѣда́мъ* и *прѣда́вамъ* варирането на безпредложен дателен падеж (а) и предлог *на* с винителен падеж (б) не е класнопозиционно, а както в старобългарския евангелски текст – свободно, като безпредложният дателен падеж е позиционно ограничен и се среща като свободен вариант на предлога *на* с винителен падеж само при одушевените съществителни от мъжки род в единствено число:

а) *прѣда̀де си дѣшѣта вѣ* (Тих. 57), *и́ тебѣ прѣда̀вамъ стѣмъ ко̀зѣмъ и́ дамѣанъ* (Тих. 77а), *а́ дѣщѣра̀ царѣва прѣда̀де іа̀ ва̀ци и* (Тих. 311а);

б) *и́ прѣда̀де ги на вѣ.* (Тих. 50), *и́ прѣда̀де ги на гá. и́ рѣ* (Тих. 279), *когáто цѣшѐ бѣ да прѣда̀де солѣнь на тѣрскы рѣцѣ* (Тих. 74а).

На пръв поглед като че ли в израза на него след глаголната форма *ѡ̀ста̀вѣте* в синтагмата *а́ вѣе тогáзы го ѡ̀ста̀вѣте на него* (Тих. 99) имамо отклонение от представения дотук класнопозиционен принцип на разпределение на вариантните морфо-синтактични конструкции. Но глаголят *оста̀вѣти* има такава рекция още във влахобългарските грамоти, както бе посочено в 5.5. За начало на упадък на класнопозиционния принцип може би свидетел-

⁴⁰ К е м п ф, Зд. Дателният падеж и честотата на думите в българския език. – Изв. Инст. бълг. ез., 15, 1967, с. 234.

⁴¹ Ст а н и ш е в а, Д. Из историята на българското склонение. – Год. СУ, Фак. слав. фил., 74, 1980, № 3, с. 139.

ства по-скоро единичният случай на съчетаване на предлог *на* с дателен падеж, срв. њ прѣвѣтънь подѣма [...] на ѡномѣзи чѣкъ (Тих. 74а). Подобна кръстоска (контаминация) на безпредложния дателен падеж и винителния падеж с предлог *на* (ако, разбира се, не е грешка) е възможна в езика на Тихонравовския дамаскин, доколкото и двете конструкции варират в него при изпълнението на една и съща синтактична функция. Както вече беше посочено, в Чергедските молитви такава кръстоска не е засвидетелствана, защото там не е налице и съответното вариране на двете конструкции.

В единични случаи непрякото допълнение в Тихонравовския дамаскин може да бъде оформено като именна група в безпредложен винителен падеж: њ като сѣ двѣмаха ѣдинъ дръгы (Тих. 53а), снч'кото раздѣде тамо ѡ корѣвь что бѣвьх людіѣ (Тих. 120а).

Спорадичната употреба на безпредложния винителен падеж като въвеждащ непряко допълнение вероятно е възникнала под влияние на системната му употреба като конструкция, оформяща несъгласуваното определение, за която ще стане дума след малко (7.10).

След глагол с представка, която изразява разсредоточеност, непрякото допълнение, изразяващо множествен получател, може да бъде въведено освен чрез предлог *на* и чрез предлога *по*, който (както и в пространствените си значения) е синоним (типично славянски) на предлога *на* с допълнително значение на многократност, срв. раздѣде по сырѡмѡсн њ по сырѡтн, њ по дължинѡци (Тих. 52а), но също њ раздѣде ѡнова ѡманіѣ на сырѡты њ на сырѡмѡсн (Тих. 52).

7.10. И при оформянето на несъгласуваното определение със значение на принадлежност в Тихонравовския дамаскин се наблюдава *класнопозиционно* вариране на морфо-синтактични конструкции, подобно на класнопозиционното им вариране при оформянето на непрякото допълнение със значение на получател. И тук изборът на съответна конструкция се влияе от класа – по-точно от рода, числото и одушевеността – на ядрото на именната група. Новото и различното тук е, че безпредложният дателен падеж не варира само със съчетание от предлог *на* и винителен падеж, но и с безпредложен винителен падеж – нещо, което до сега не е отбелязвано от историците на българския език. Безпредложният винителен падеж за принадлежност дори проявява качества на продуктивно синтактично явление – употребява се например с всички класове съществителни.

За разлика от непрякото допълнение при несъгласуваното определение, означаващо принадлежност, класнопозиционният принцип влияе по-скоро върху честотата на употреба на всяка една от трите вариантни конструкции при даден клас съществителни, а в много по-малка степен като филтър, недопускащ използването на някоя от тях при конкретен именен клас.

При съществителните от ср.р. ед.ч. в такива случаи се употребява най-вече предлог *на* в съчетание с винителен падеж (а) и сравнително по-рядко, но все пак относително редовно – безпредложен винителен падеж (б):

а) ѡтвѡри вѣтѡта на мѡлетѡ (Тих. 86а), њ закрѣн се да не глѣда на дѣтѣто сзърѣтъ мѡ (Тих. 85);

б) њ ѡврѡз лицѣто ніѣгово ѡврѡна се на плещіте мѡ крѣво ѡзѡдѣ (Тих. 76а), вѡдѣ [...] вѣваше злѡ ѡ слнцѣто горещинѡ 'от горещината на слънцето', 'от слънчевата горещина' (Тих. 102а), на ѡвласть рѣмѣско цѡрѣство (Тих. 63).

При съществителните от ж.р. ед.ч. преобладава съчетанието от предлог *на* и винителен падеж (а). Сравнително по-рядък при тях е безпредложният винителен падеж (б):

а) пази́ си́ бѣчи́те своѣ да не прѣгледѣватъ хвѣсть на чо́ждѣ женѣ (Тих. 6а), дѣто е́ нестѣпникъ на снѣ́ка прѣмѣдрѣсть (Тих. 131), кѣе ли стѣ́ былѣ́ кѣмѣѣ на ѡнѣ́зи блѣдница (Тих. 105а);

б) чо́жай се, да се́ не ѡтплѣснешъ съсъ оумьтъ, во́въ хвѣсть њ́ въ доврѣобра́зїе чо́ждю́ женѣ́ (Тих. 6а), њ́ мене́ что́ си́ і́хвилъ њ́з ма́йка ми́ втроба́ 'от утробата на майка ми', 'от майчината ми утроба' (Тих. 320а).

Още по-рядко в такива случаи несъгласуваното определение е в безпредложен дателен падеж (при съществителните от ж.р. ед.ч. това фактически са контаминирани дателно-родителни по произход форми с окончание *-и*, което може да се пише или с буквата *н*, както традиционните дателни форми в склонението на *ја*-основи, или с буквата *ы*, както традиционните родителни форми в склонението на *а*-основи): дѣщерѣ́а і́ѡснѣ́а цю́ въше́ ѡврѣчникъ́ вѣдн. (Тих. 41), мѣжъ́ нѣ́кон ѡ́ мѣсто́ ферма́нско въ́ врѣ́ме жѣткы́, по́идѣ́ да́ жѣ́не на́ нѣ́къ своѣ́ (Тих. 77).

Формалната контаминация на дателните и родителните форми при съществителните от ж.р. ед.ч. (заедно с формалната еднаквост на родителен и винителен падеж при одушевените съществителни от м.р. ед.ч.) може да е както предпоставка за, така и проява на процес, довел до изчезването в ранноновобългарски на безпредложния родителен падеж като самостоятелна синтактична конструкция, въвеждаща несъгласувано определение.

Когато несъгласуваното определение е именна група в множествено число, най-често то се оформя чрез съчетание от предлог *на* и винителен падеж (формално еднакъв с именителния) или пък от предлог *на*, следван от новобългарска бройна форма: њ́ слѣ́шайте́ па́ тѣ́къванїето́ на́ тѣ́а дѣ́мы (Тих. 290), њ́ не́ знае́ конъ́ е́ хвѣ́ крѣ́тъ, њ́ конъ́ съ́ на ѡнѣ́а двата́ развѣ́нника (Тих. 25), њ́ затворѣ́н ѡ́стата́ на́ лѣ́вовете́ (Тих. 93).

Сравнително чест е безпредложният дателен падеж, но той се употребява само ако ядрото на несъгласуваното определение е одушевено съществително от м.р. мн.ч.: съдѣ́ше́ блѣ́зъ при́ црѣ́вата стѣ́и́ врачевѣ́. (Тих. 77а), њ́ заградѣ́н ѡ́ста́ лѣ́къ (Тих. 93).

Пак главно със съществителни от м.р. мн.ч. се среща и безпредложният винителен падеж за принадлежност: 'а́то си́ ѡстѣ́пнала ѡ́ вѣ́рата на́шите́ ѡвѣ́гоѣ (Тих. 308), њ́ по́идѣ́ на́ вѣ́сточна́ страна́ полѣ́тыте́ (Тих. 280), за́що прѣ́даде́ хѣ́ въ́ рѣ́цѣ́ безѣ́конїи́ евреѣ́. (Тих. 247а).

При неодушевените съществителни от м.р. ед.ч. несъгласуваното определение се изразява в еднаква степен както чрез безпредложен дателен падеж (а), така и чрез винителен падеж с предлог *на* (б):

а) њ́ видѣ́ въдѣ́нїе́ стра́шно. ѡ́ за́паднѣ́ странѣ́ пото́къ (Тих. 127), њ́ повѣ́гоха́ дѣ́лъ на́ дѣ́но́ кладѣ́нїцѣ́ (Тих. 12);

б) затворѣ́те на́ а́дѣ́ врата́та (Тих. 263), да́ зна́ете́ че́ е́ блѣ́зъ сврѣ́шенїе́ на́ свѣ́тътъ́ (Тих. 184), њ́ мене́ ле́гома́ си́ ѡста́виль́ стража́ра њ́ назнѣ́теля́ на́ то́нзи́ грѣ́дѣ́ (Тих. 73а).

Сравнително по-рядък в езиковата система на Тихонравовския дамаскин е безпредложният винителен падеж за принадлежност при неодушевените съществителни от м.р. ед.ч.: коніе женскы пол' (Тих. 27), и црквата ѿ влігуз на краи ѕидъ гѣа 'на края на зида (стената) на града' (Тих. 96а). В последния пример атрибутивната връзка е двустепенна: гѣа е несъгласувано определение на ѕидъ, а ѕидъ е несъгласувано определение на краи.

Малко по-различна е картината при несъгласуваните определения, означаващи принадлежност, когато ядрото им е одушевено съществително от м.р. ед.ч. В такива случаи най-чест е безпредложният дателен падеж (а), доста чест – безпредложният винителен падеж (б) и много рядък – винителният падеж с предлог на (в):

а) ѿсѣче главѣта лѣтнмъ змею (Тих. 311а), и нѣкъдѣ ѿ морѣто томѣзн момѣкъ вацѣ мѣ (Тих. 45), и тѣри гы въ ѣстѣта скѣрстома (Тих. 93а), трѣска кѣпаде въ ѣко смѣкс (Тих. 14а);

б) и пакѣ да сѣ не порадавашъ за смрътъ двшманна твоѣго (Тих. 6а), дето да не пожадншъ женѣ вліжнома и съсѣда твоѣго (Тих. 6а), ато и се потвърдѣ раѣплачеше срѣето и за любовъ сна ѣмь. (Тих. 314а), ѿнде царѣ въ капище бога аполѣна (Тих. 38а);

в) да нѣ желѣбеш на съсѣдина своѣго женѣта мѣ (Тих. 197).

При одушевените съществителни от м.р. в ед.ч. (и съгласуваните с тях прилагателни и местоимения) винителната форма е по произход родителна и дори, ако се върнем още по-назад във времето, отчасти аблативна. Когато именни групи като двшманна твоѣго, съсѣда твоѣго, бога аполѣна са безпредложни несъгласувани определения, формално те са неразличими от традиционния старобългарско-среднобългарски родителен падеж за принадлежност. Определям ги еднозначно като винителни, защото те функционират като новобалкански винителен падеж: употребяват се задължително след всички предлози и оформят прякото допълнение. Генитивно-аблативният им произход обаче може да има нещо общо със самата поява на ранноновобългарския безпредложен винителен падеж за принадлежност.

7.11. Винителният падеж за принадлежност не е присъщо само на ранноновобългарския език синтактично явление.

В старофренски той се употребява редовно при съществителните от мъжки род в единствено число, означаващи лица: *Chambre sum pedre* 'стаята на баща му', *cumandement Deu* 'Божия повеля', *grant host Carlun* 'голям враг на Карл'⁴², *Li nies Marsilie* 'племенникът на Марсилий', *Hum sui Roland* 'човек съм на Роланд'⁴³.

Нещо подобно се случва и в историята на гръцкия език: там от III до VIII в. безпредложният винителен и безпредложният родителен падеж се конкурират при заместването на безпредложния дателен падеж⁴⁴.

⁴² Катагощина, Н. А., М. С. Гурьчев, К. А. Аллендорф. История французского языка. М., 1976, с. 71.

⁴³ Алисова, Т. Б., Т. А. Репина, М. А. Таривердиева. Введение в романскую филологию. М., 1978, с. 206.

⁴⁴ Срв. Асенова, П. Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. В. Търново, 2002, с. 79.

В ранноновобългарските дамаскини безпредложният винителен падеж за принадлежност се среща при всички класове съществителни (т.е. при одушевените и при неодушевените съществителни от всички родове и числа) и следователно е продуктивна ранноновобългарска синтактична конструкция, варираща в това си значение с безпредложния дателен падеж и със съчетанието от предлог *на* и винителен падеж. Причините за появата му може да са няколко.

Възможно е безпредложният винителен падеж за принадлежност да е пряк приемник на несъществуващия вече в ранноновобългарската граматична структура безпредложен родителен падеж поради формално сливане на винителния и родителния падеж. При местоименията тенденцията към такова сливане е общославянска, срв. съвременните български винителни по функция, но родителни по произход форми *тях, него, нея*. Общославянско е това сливане и при одушевените съществителни от м.р. ед. ч. и техните определения. В среднобългарската епоха, както вече бе посочено (4.4), съвпадат фонетично – поради смесване на носовките – винителната и родителната форма и на съществителните от *ja*-основа в единствено число.

От друга страна, появата на ранноновобългарския безпредложен винителен за принадлежност би могло да е своеобразен опит на езиковата система да замести относително изолирания (например несъчетаващ се вече с предлози) ранноновобългарски дателен падеж в типичните му функции (в частност като оформящ несъгласуваното определение) със също така безпредложна винителна конструкция (покрай наложилото се по-късно съчетание от предлог *на* и винителен падеж). Тогава несъгласуваното безпредложно винително определение би било продуктивен във времето си, но впоследствие отрял начин за диахронна трансформация на дателните конструкции в рамките на обща тенденция към постепенното им ограничаване, маргинализация и архаизация: варирането в ранноновобългарските дамаскини от XVII в. на безпредложен дателен падеж с различни винителни конструкции е част от продължаващ с векове (включително до XIX–XX в.) процес на все по-пълно заместване на дателните конструкции с винителни, наподобяващ вече споменатото във връзка с влахобългарските грамоти (5.3) постепенно заместване – при прехода от среднобългарски към ранноновобългарски – на синтактичните цялости с творителен и местен падеж съответно с винителни синтагми.

Наличието на френски и гръцки диахронни успоредици показва, че разглежданото явление може да се окачестви като морфо-синтактична фреквенталия в следкласическия развой на някои индоевропейски езици при прехода им от многочленна към малочленна падежна система.

В по-късното развитие на българския език безпредложното винително несъгласувано определение отмира. Вероятна причина за това е стремежът на езиковата система да разграничи формално такива важни и постоянно използвани в речта части на изречението като несъгласуваното определение и прякото допълнение. След като прякото допълнение се оформя като безпредложна именна група във винителен падеж, а след изчезването на падежните различия просто като безпредложна именна група, езикът запазва

и специализира за оформяне на несъгласуваното определение други конструкции – различни от конструкцията, изразяваща пряко допълнение. Така безпредложната именна група във винителен падеж (или просто безпредложната именна група) престава да означава несъгласувано определение и се специализира в още по-голяма степен като средство за означаване на прякото допълнение.

Самото наличие и продуктивността на безпредложното винително несъгласувано определение в езика на ранноновобългарските дамаскини от XVII в. показва, че преустройството на българската падежна система не е кратко, взривообразно, ранно, еднозначно и еднопосочно. В хода на своята дълга история то познава и вариантни, успоредни линии на развитие; то може да бъде сложно и противоречиво.

7.12. В езика на новобългарските текстове, включени в Тихонравовския дамаскин⁴⁵, безпредложният винителен падеж (а) може да бъде приемник не само на безпредложния родителен, но и на безпредложния творителен падеж. В такива случаи той варира със съчетание от предлог с и винителен падеж (б), а по-рядко със съчетание от предлог с и творителен падеж (в) или с безпредложен творителен падеж (г):

а) въ кокчѣгъ златъ. њ мно҃гоцѣнно каменїе њ бисѣрь ѡкрѣсенъ (Тих. 324), не ѡпнѣвѣте се вїно (Тих. 249);

б+в) њ вкрѣси а съ златѣ њ бесѣр (Тих. 309а);

г) њ не ѡпнѣвѣте се вїно (Тих. 43).

Подобна употреба на безпредложен винителен падеж вместо старобългарския безпредложен творителен падеж е засвидетелствана, както бе показано (6.3), в Чергедските молитви и в съвременните български говори. В Чергедските молитви в такива случаи безпредложният винителен падеж въвежда именна група, обозначаваща инструмент и средство, и варира – както и в Тихонравовския дамаскин – със съчетание от предлог с и винителен падеж. Появата в езиковата система на безпредложния винителен падеж за инструмент и средство е повече или по-малко аналогична на появата на безпредложния винителен падеж за принадлежност. Относително по-голямата му устойчивост вероятно се дължи на по-малката му честота в речта, което го прави сравнително по-малко конкурентен и дублиращ се с безпредложния винителен падеж, оформящ прякото допълнение.

7.13. Току-що представените примери повдигат и въпроса за системния статут на творителния падеж в съчетания като вкрѣси а съ златѣ и не ѡпнѣвѣте се вїно, засвидетелствани в новобългарски и стилистично неутрален (нетържествен, неархаизиран) езиков контекст. Едно от възможните обяснения е, че творителният падеж за инструмент и средство е присъщ на живата ранноновобългарска езикова система исторически дублет, клонящ към изчезване. Друго възможно обяснение, което отчасти допълва първото, е, че творителният падеж не е системно явление в ранноновобългарския език на Тихонравовския дамаскин, но негови форми се срещат в лексикално ограничени изрази, клонящи към наречия.

⁴⁵ В дамаскина има и цели текстове, които са на традиционен средновековен език.

Същото може да се каже и за спорадичните, но не единични, употреби на форми за местен падеж след предлози в случаи като: *нѣнѣ та в' къщн прѣх' мѣ* (Тих. 203), *прѣѣ ѿ га талѣн'тѣ н' сѣкры' го къ' зѣмлѣн* (Тих. 132а), *вѣггахѣ въ горѣ н' по пѣщера* (Тих. 139), *'а когн' се насытн' 'а тоѣ вѣгга по своѣ лѣггала* (Тих. 220), *н' постѣлаха сн' рнзнтѣ по пѣтн' да хѣдн' ѡнова ѡслѣ по тѣб* (Тих. 252)⁴⁶.

Такива (може би лексикално ограничени) изрази, в които творителните и местните падежни форми клонят към наречия, вероятно са били присъщи на говоримия ранноновобългарски език. По мястото си в езиковата система те са наподобявали съвременни български изрази, съдържащи форми на отдавна неупотребявани системно падежи, като *вкъщи, у дома, доземи, денем, зиме*, но са били по-многобройни и по-често срещани от тях. С относителната си многобройност и разнообразие те правят впечатление на остатъци от доскоро съществувала системна или поне още по-честа употреба на подобни форми. В такъв смисъл данните от влахобългарските грамоти и от ранноновобългарските дамаскини, с хронологичната си разлика от два века, взаимно се допълват и потвърждават: в първата половина на XV в. творителният и местният падеж се употребяват системно по съответни правила, но вече започват в конкретните синтактични конструкции да варират с винителен падеж; в първата половина на XVII в. форми на същите падежи се употребяват спорадично и вероятно в лексикално ограничени изрази, но много по-често отколкото в съвременния български език. Така или иначе, и поотделно, а още повече в своята съвкупност, представените дотук данни са в противоречие с твърденията, че в живия (говоримия) български език творителен и местен падеж са били отмерели и непознати още през XIV в.

THE EARLY MODERN BULGARIAN CASE SYSTEM

(Summary)

The article considers the gradual change from the general Slavic seven-case system to a typically Balkan four-case system in Bulgarian analysing fourteenth, fifteenth and seventeenth century texts that are close to the linguistic structure of the contemporary vernacular. The data allow for the conclusion that the turning-point in the development of the case system is the first half of the fifteenth century which is also a turning-point in the social and demographic development of the Bulgarian lands. The data do not confirm, however, the wide-spread idea that cases like the instrumental and the locative died out before the fourteenth century. Among the curious facts established by the analysis is the seventeenth century Early Modern Bulgarian possessive accusative construction which has its parallels in Old French and in Early Byzantine Greek.

*Valentin Geshev
Sofia University St. Kliment Ohridsky*

---

⁴⁶ Същите примери са изброени в: Г е ш е в, В. За подхода към историята..., 40–41.